

ОЛЕКСА ВОРОПАЙ – ДОСЛІДНИК ВЕСНЯНОЇ ОБРЯДОВОСТІ ІСТОРИЧНОЇ УМАНЩИНИ

Олекса Воропай належить до когорти відомих учених, які і в Україні, і поза її межами, зробили для розвитку української національної культури, зокрема, для відродження такої її складової, як народна календарна обрядовість, дуже багато. Його книга «Звичаї нашого народу» є справжньою скарбницею народних знань українців про звичаї, обряди та ритуали календарного року. Матеріали до цієї книги Олекса Воропай почав збирати в Україні протягом 1937–1943 років. У 1944–1948 роках в Німеччині він продовжував фольклорно-етнографічні записи від людей, які перебували з ним в таборах для переміщених осіб (від страху перед репатріаційними комісіями імена людей він зашифрував). Свої дослідження вчений проводив і на території історичної Уманщини, зокрема багато матеріалу йому вдалося записати в с. Громи.

Учений здійснив неоціненну справу, врятувавши від забуття значну кількість старовинних звичаїв та обрядів українського народу, тому що, за словами Сергія Білоконя у післямові до цієї книги, Олекса Воропай «створив пам'ятку по традиційному передколгоспному селу, зібрав те, чого разом вже ніде немає», бо «якщо раніше громади жили в плинні цих звичаїв, то тепер окремі пісні можна хіба що розучити. А це – вияв української ментальності, нам воно дороге» [2, с. 582].

Мета статті – зробити зріз фольклорної пам'яті українців, порівнюючи записи весняних звичаїв і обрядів О. Воропаєм із матеріалами про весняну обрядовість, зібраними студентами під час фольклорної практики в с. Громи.

Раніше стрижнем життя нашого народу були городньо-польові роботи, які узгоджувалися з народним календарем. Згідно з народними уявленнями весна починалася із дня Явдохи 14 березня (за ст. ст. 1.03), і новий календарний рік розпочинався в цей день. 20 березня (в деякі роки – 21.03)

Сонце проходить точку весняного рівнодення, тому цю дату вважають початком астрономічної весни. Від цього часу день ставав уже довшим, ніж ніч. Як час сівби весна була надзвичайно важливим етапом у житті українців-хліборобів, тому що від вдалого посіву залежав майбутній урожай. Оранку, сівбу та пов'язані з ними інші трудові процеси вони супроводжували відповідними обрядами, мета яких – забезпечити прихід весни, задобрити духів поля та дому, що мало сприяти високому врожаю, а відтак і достатку та добробуту на весь рік.

О. Воропай у II частині праці «Звичаї нашого народу», яка має назву «Весна», описує цикл народних весняних свят, пов'язаних із стародавніми віруваннями, які супроводжуються піснями, іграми та хороводами, починаючи зі свята Стрітіння та закінчуючи Великодніми святами.

Нам відомо, що тисячі літ тому наші пращури спочатку уявляли Весну то в образі молодої гарної дівчини у вінку з живих квітів, то в образі ластівоньки, а згодом – у образі богині кохання, любові та одруження Лади. У вступній статті до цієї частини («Днесь весна красується») О. Воропай описує Весну якраз «молодою гарною дівчиною» та ще доповнює цей образ такими деталями: «...її уособлює найкраща з дівчат напередодні св. Юрія, “Ляля” або “Леля”, що одягає на себе білу вишиту сорочку, кладе на голову вінок з весняних квітів, оперізується “зеленим” поясом з трави і квітів і роздає дівчатам дари – вінки, що вістять весілля» [2, с. 132].

В. Войтович вважає, що велике свято Лади настає тоді, коли починають танути сніги, триває в пору весняних робіт і завершується днем Купала. Особливо вшановують матір Ладу 22 квітня, який називають ще Красною Горою. Продовжується свято і 23 квітня, у т. зв. Лельник-день. У ці дні дівчата водять хороводи і співають пісні, «які називаються “ладовицями”, аби був лад у душі» [1, с. 32]. Знаходимо у В. Войтовича і народну легенду про Матір-Ладу, яка має двох дітей-близнят – Лелю (чарівну богиню кохання) і Полеля (бога світлого дня), з якими приходить на землю, коли відчиняються на магичні дії-заклики весни Небесні ворота. Тоді дівчата

співають: *«Благослови, мати / Ой, мати Лада, мати, / Весну закликати, / Зиму проводжати! / Зимочка в візочку, / Літечко в човночку ...»* [1, с. 32–33].

Принагідно звернемо увагу на те, що в стародавніх слов'ян спочатку існував поділ року на дві частини: зиму і літо або, як зазначає О. Воропай, на «зимове і літнє сонцестояння – Коляду і Купала» [2, с. 132]. Дослідник пояснює, що, згодом, імовірно, від сусідніх народів слов'яни запозичили тричастинний поділ року (зиму, весну і літо), і зрештою, уже значно пізніше, склався у них чотиричастинний поділ (зиму, весну, літо й осінь). Перед прийняттям тричастинного поділу року дуже довго у наших предків існувало слово «прольтіє», що означає передліття (час напередодні літа) [2, с. 133].

Стрітєння вважається умовною межею між зимовим і весняним циклами календарної обрядовості. Щодо цього в Енциклопедичному словнику Ф. Брокгауза та І. Ефрона зазначається: «Так як уже в грудні сонце повертає на весну, починають збільшуватися дні, то вже різдвяні свята коляди треба вважати святом на честь весни. Народ образно уявляє боротьбу весняного сонця з зимовим змієм Кощесм і другими чудовищами, і коляда – це урочисть-свято першої перемоги. Не дивлячись на це, боротьба ще продовжується: змії, заспокоївшись від першої невдачі, збирається з силами й б'є стужами нещасну землю [*Стрітєння – В. Г.*]; але врешті весна святкує свою перемогу: на землі з'являється перша зелень і нове життя...» [3, с. 108]. Щодо цього О. Воропай пише, що на Стрітєння (інша назва – «Стрічання») зима іде туди, де було літо, а літо – туди, де була зима. При зустрічі стара Зима і молоде Літо сперечаються між собою – кому йти, а кому вертатися. Якщо до вечора стане тепліше – Літо переспорило Зиму, а якщо холодніше – Зима. Але незважаючи на це, «...як літо посміхнеться, то сонце засяє, вітер повіє і земля проснеться!» [2, с. 138].

Дослідник розповідає також про те, що в давнину Стрітєння носило назву «Громиця», тому що свічки, посвячені в цей день, називалися «громичними» (засвічували їх перед образами під час грози для її відвернення). Коли приходили з церкви, то запалювали «громичну» свічку з

тією метою, «щоб весняна повінь не пошкодила посівам і щоб мороз дерев не побив!» [2, с. 139]. Вчений зазначає, що посвячену в цей день стрітенську воду селяни використовували від різних хвороб, а особливо пристріту – хвороби, спричиненої «поганим» оком; цією водою кропили худобу, вулики, виряджали у далеку дорогу. Слід сказати, що віра людей в цілющу, магічну силу стрітенської води збереглася ще й досі на всій території України.

Свято Стрітення добре відоме в наш час на території історичної Уманщини. Так, жителька с. Громи Чепецька Людмила Михайлівна розповіла студентам, що деякі люди їхнього села Стрітення вважали початком весняної обрядовості. У цей день говорили: *«Зустрічається: / зима з літом, / баба з дідом, / дівка з хлібом»* [4].

Згідно з уявленнями інших жителів с. Громи весняний цикл обрядовості розпочинається святом Явдохи (14 березня). О. Воропай вказує, що за погодою у цей день господарі вгадують майбутній урожай: якщо зранку сонячно, то врожайними будуть ранні посіви; сонце в обід – можна надіятися на середні посіви, а якщо цілий день небо захмарене і сонце визиратиме тільки під вечір – пізні посіви будуть урожайними. Якщо ж буде в цей день хуртовина, то селяни кажуть: *«Явдоха хвостом крутить – буде пізня весна!»* [2, с. 162]. Про звичаї, пов'язані з цим святом, студенти записали в с. Громи такі відомості: *«У наш час на Явдохи люди з погребів витягають картоплю та заносять в тепле приміщення, бо вірять, що тоді вона гарно вродить»* [5], *«Цього дня (на Явдохи – В. Г.) селяни вірили в те, що обов'язково потрібно витягти хоча б відро картоплі (на кращий урожай)»* [4]. Також респонденти розповіли, що люди на Явдохи намагалися нічого не робити: не прати, не прибирати, не працювати худобою [4].

За народним календарем остаточне утвердження весни відбувається 7 квітня, на Благовіщення. Цього дня прокидається від зимового сну Матінка-Земля, а також вилазять на поверхню усі плазуни, тому не бажано було ходити до лісу. Респонденти із с. Громи зазначають, що саме цього дня Бог благословляє землю [4]. Благовіщення – велике свято, на яке не можна

працювати, вважалося, що в цей день навіть пташка гнізда не в'є, а «дівка косу не чеше». В О. Воропая знаходимо пояснення того, чому зозуля несе яйця в чуже гніздо, бо «...колись вила кубло в день Благовіщення» [2, с. 192]. В с. Громи старожили розповіли студентам легенду, згідно з якою на Благовіщення працювала лише зозуля, і Бог за це відібрав у неї пам'ять. Відтоді ця пташка не має свого гнізда, а яйця підкидає у чужі гнізда [5]. Від респондента Свирида Галушки на Київщині О. Воропай записав ще й таке: *«Ніяка птиця не в'є гнізда в цей день, один тільки горобець не знає свята Благовіщення, бо він, бач, бусурмен поміж птицями», «Якщо яка-небудь птиця проспить Благовіщенську заутреню або в цей день зів'є гніздо, тоді віднімаються у неї крила на кілька день, і вона не може літати, а тільки бігає по землі, розчепіривши крила. Цього ніхто не може бачити, крім відьми, яка тоді не літає, а сидить тихенько вдома»* [2, с. 192].

Існує багато народних прикмет, пов'язаних з Благовіщенням. На Київщині О. Воропай зафіксував такі: *«Якщо перед сходом сонця на Благовіщення ясно й тихо, то буде добрий врожай на збіжжя»; «Яка погода на Благовіщення, така й на Великдень буде»; «Якщо на Благовіщення лежить сніг, то літо буде неврожайне»; «Якщо на Благовіщення мороз, то буде багато огірків»* [2, с. 196]. Прикмета *«Яка погода на Благовіщення, така й на Великдень буде»* поширена по всій Україні і в наш час.

На другий день після Благовіщення, 8 квітня, українці відзначають Благовісника (в церковному календарі – Собор архангела Гавриїла). На Поділлі О. Воропай записав від селян пояснення суті цього свята: *«Ілля – володар грому, а Гаврило – блискавки. Обоє, було, святкуємо, бо грим і блискавка страшні для нас, хліборобів»; святкували Благовісника – «щоб Гаврило хати не спалив»* [2, с. 197]. Люди вважали, що на Благовісника грим і блискавка прокидаються від зимового сну, а тому з цього дня вже можна очікувати їх. В с. Громи О. Воропаєм було зафіксовано такі народні уявлення цих явищ природи: *«Як збереться велика хмара, то архангел Гавриїл сідає на неї, як на коня верхи, і б'є золотою різкою – від того грим і блискавка»* та

«Грім і блискавка землю будять, щоб прокидалася, бо вже весна» [2, с. 197]. Вчений висловлює припущення, що з приходом християнства архангел Гавриїл замінив стародавнього Ярила. Згадує дослідник і давню легенду про нього (зазначає, що вона, імовірно, київського походження), в якій на початку розповідається, що Великий Грім прокидається навесні від довгого сну, сідає верхи на чорні хмари, як на коня і, їдучи над землею, б'є її золотою різкою-блискавицею. Тоді земля прокидається, одягається в розкішну сукню з квітів і зелені – все навколо оживає: ліси, поля, діброви... А далі: *«І почав тоді Ярило по ночах ходити. Де він ступить ногою – ярина виросте, як подивиться на поле – квіти зацвітуть, гляне в ліс – пташки защебечуть, а у воду гляне – риба стрепенеться. І ходить Ярило по темних лісах, селах, хуторах і на кого гляне, у того серце коханням спалахне...»* [2, с. 201]. Образ Ярила за О. Воропаєм такий: *«Ярило ходить пішки в білій кереї з вінком маків і хмелю на голові. В правій руці він носить серп, а в лівій – сніп жита, пшениці та всякої пашниці»* [2, с. 201]. Цікавою є й думка дослідника, що Ярило або Яр-хміль (така назва іноді зустрічається в легендах) – це чоловічий образ весни, ніби пара дівчині-весні (бо у веселий весняний час все повинно бути в парі).

Таким чином, можемо з впевненістю стверджувати, що Олекса Воропай – дослідник «глибин народної пам'яті» про календарну обрядовість українського народу. Йому вдалося зафіксувати з уст народу й зберегти в своїй книзі значну кількість весняних обрядів і звичаїв, які побутували в Україні загалом і на території історичної Уманщини зокрема. Під час фольклорно-етнографічних практик нам вдалося зібрати відомості лише про окремі з них, на основі чого можемо констатувати, що в фольклорній пам'яті жителів історичної Уманщини збереглися лише фрагментарні уявлення про календарну обрядовість весняного циклу. Тому надзвичайно актуальним стає завдання відродження призабутої, але такої багатой й життєстверджуючої звичаєвості й обрядовості весни.

Список використаних джерел

1. Войтович В. Міфи та легенди давньої України / Валерій Войтович. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 392 с.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис [Текст] / Олекса Воропай. – К.: Акціонерне видавничо-поліграфічне товариство «Оберіг», 1993.– 590 с.
3. Энциклопедический словарь / издатели: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон; [под ред. проф. И. Е. Андреевского]. – СПб.: Типография Акц. Общ. Брокгауз-Ефрон, 1890–1907. – Т. 6. (11): Венцана – Винона. – 1892. – 489 с.
4. Записано 2003 р. в с. Громи Уманського району Черкаської області від Іванченко А., Косенюк В., Кузьменко Ю., Лещенко Н., Пиндик Х. – Папка № 293.
5. Записано 2003 р. в с. Громи Уманського району Черкаської області від Полянчук Ганни Лукашівни, 1931 р. н. – Папка № 298.